

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ**

Жорнокуя Юрія Михайловича

на дисертацію Адамович Оксани Вікторівни

**«Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
081 – Право**

Актуальність теми дослідження. В умовах прискореного розвитку економічних відносин проблематика ліквідації юридичних осіб стає все більш актуальною, оскільки така процедура є одним із процесів, що забезпечує створення стабільних умов цивільного обороту шляхом припинення діяльності «нестабільних» як в економічному плані, так і в юридичній площині організацій, створених та зареєстрованих у встановленому законом порядку (ст. 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Особливе значення процесу ліквідації як явища у площині цивільних правовідносин полягає ще й у тому, що її метою є забезпечення належного виконання взятих зобов'язань платоспроможними юридичними особами, які припиняють свою діяльність.

Саме тому важливо відзначити той факт, що поза увагою законодавця залишилося: по-перше, відсутня єдина система правових норм, які регулюють ліквідаційні процеси, а відповідні норми містяться в актах різної юридичної сили, які мають міжгалузевий характер, та в деяких випадках є неузгодженими між собою (наприклад, ЦК України (ст. 110, 111, 112) містить як загальні положення про ліквідацію юридичної особи, так і спеціальні положення про ліквідацію окремих видів організаційно-правових форм юридичних осіб (ст. 132, 139); у той же час існує низка спеціальних нормативних актів, що регулюють: а) загальні питання ліквідації юридичних осіб (Кодекс України з процедур банкрутства, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань») та б) специфіку

ліквідації окремих юридичних осіб (Закони України «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію», «Про громадські об'єднання», «Про політичні партії» тощо); по-друге, відсутність легальної дефініції самого поняття ліквідація, а також використання понятійного апарату без розкриття змісту останньої на рівні ЦК України, Господарського кодексу України чи спеціального законодавства; по-третє, відсутність кореляції між нормативно-правовими актами, що забезпечило б існування більш логічної та злагодженої системи норм регулювання ліквідаційного процесу.

У науковій та навчальній літературі проблеми ліквідації юридичної особи вивчені поверхово, їх висвітлення переважно має описовий характер або стосується окремих організаційно-правових форм юридичних осіб. Незважаючи на наявність певного циклу робіт у вітчизняній доктрині цивільного права з окреслених питань (А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк, О. М. Скоропис, Д. В. Жеков та ін.), саме комплексного дослідження обраної проблематики не було проведено.

У зв'язку з євроінтеграцією України та гармонізацією законодавства, що регулює ліквідацію юридичних осіб виникли нові практичні проблеми щодо сутності, порядку та особливостей ліквідаційної процедури та розуміння основного термінологічного апарату, що використовується при цьому. Існування низки проблемних питань ліквідації юридичних осіб у правозастосовній діяльності чи понять і категорій, які не мають однозначного тлумачення у цивілістичній науці та судовій практиці, викликало потребу на теоретичному рівні зробити спробу їх окреслення. Саме з'ясуванню питань ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України присвячене дисертаційне дослідження О. В. Адамович.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження зумовлюється багатьма чинниками: а) існуванням у ньому цікавих, з точки зору науки, положень, що можуть бути використані при розробці відповідних змін до нормативно-правових актів та б) докладними формулюваннями досліджуваних питань. Використання авторкою сучасного наукового доробку української та зарубіжної науки, оптимальної в рамках цього дослідження методології, дало їй

можливість отримати якісно нові результати, спрямовані на удосконалення понятійного апарату та процедури проведення ліквідації юридичних осіб.

Поряд з наведеним, дисертаційне дослідження відповідає Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2014–2018 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 20 грудня 2013 року № 179; Основним напрямкам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 роки у межах тем «Актуальні проблеми цивільного права в умовах реформування цивільного законодавства», схваленим рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2013 року (протокол № 28); передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2017 рік.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Рецензована робота характеризується комплексним підходом до предмету дослідження.

Ознайомлення із змістом рецензованої дисертації дозволяє зробити висновок про сумлінність здобувачки при підготовці дослідження. О. В. Адамович вдало оперує вмінням критично оцінювати наукові позиції з тих чи інших питань, які досліджуються у роботі. Порівнюючи різні точки зору науковців, авторка в багатьох випадках формулює власну позицію та є толерантною у дискусії з іншими фахівцями. З огляду на це з позитивного боку слід звернути увагу на чисельність використаних джерел (252 найменування), досліджених нею при обґрунтуванні зроблених в дисертації висновків.

Високий ступінь наукової обґрунтованості результатів дисертації забезпечено завдяки використанню наукових методів пізнання, зокрема, історико-правового, порівняльно-правового, індукції та дедукції, системно-структурного, формально-догматичного, логічного, системного аналізу тощо.

Заслугує на підтримку та схвалення обраний дисертанткою підхід до дослідження порядку ліквідації юридичних осіб крізь призму вивчення

теоретико-правових та методологічних засад дослідження, а також особливостей окремих видів ліквідації юридичних осіб, що дозволило здобувачці розробити та обґрунтувати специфіку ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників, суду та у спеціальному порядку ліквідації – внаслідок визнання її банкрутом, що подається як один із найголовніших наукових здобутків, які виносяться авторкою на захист.

Ступінь обґрунтованості наукових положень засвідчують висновки дисертантки за результатами дослідження. Про позитивне значення дисертації свідчить ґрунтовний аналіз як цивільного та господарського законодавства, так і наукової літератури щодо обраної теми. Додатково робота супроводжується аналізом матеріалів судової практики та іноземного законодавства (Німеччини, Франції, Великої Британії, Литви, Польщі та Грузії).

Вищевикладене свідчить про достатній рівень обізнаності дисертантки у досліджуваних питаннях. Постановка завдань, визначення об'єкта, предмета та мети наукового пошуку має чіткий і зрозумілий вигляд й повною мірою відповідає встановленим вимогам. Все це дає підстави вважати про досягнення здобувачкою мети наукового пошуку.

Достовірність і новизна наукових положень, рекомендацій і висновків, сформульованих у дисертації, зумовлені актуальністю дослідження й не викликають сумнівів. Представлена робота є одним з перших у вітчизняній науці дисертаційних досліджень, в якому комплексно вивчено порядок ліквідації юридичних осіб в Україні та його особливості.

Серед положень дисертації, які характеризуються елементом новизни, та, на наш погляд, допомагають вирішити низку важливих теоретичних проблем, слід окремо зупинитися на таких результатах дослідження.

Схвальних відгуків заслуговує обґрунтування необхідності визначення додаткової підстави звернення учасника юридичної особи з позовом про її ліквідацію, зокрема, якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників

перебуває в стані припинення) (с. 20, 191 дисертації).

Як важливий науковий здобуток у рецензованій роботі окремої підтримки заслуговує запропонована дисертанткою класифікація ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством залежно від способу її здійснення на: 1) ліквідацію, що здійснюється в загальному порядку на підставі документів, які подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи; 2) спрощену ліквідацію та 3) ліквідацію за принципом мовчазної згоди, яку проводять у разі неодержання від державних органів відомостей про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, про відсутність нескасованих випусків цінних паперів юридичної особи – емітента й нескасованої реєстрації випуску акцій акціонерного товариства (с. 21, 88, 124–125, 194 дисертації).

Заслуговує на увагу авторська позиція щодо необхідності законодавчого визначення в ЦК України чітких підстав примусової ліквідації, зокрема, пропонується серед загальних підстав ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, закріпити визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи через: невідповідність їх вимогам законодавства; якщо допущені порушення під час їх прийняття та затвердження неможливо усунути; положення установчих документів порушують права й охоронювані законом інтереси учасників юридичної особи (с. 164 дисертаційного дослідження).

Науковий інтерес становить підрозділ 3.3 «Особливості припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади», у якому проведено розлогий аналіз сучасного стану нормативного масиву з обраної проблематики (с. 164–179 дисертації). При цьому дисертантка не обмежується простою констатацією підстав, за існування яких учасник може звертатися з відповідним позовом до суду про ліквідацію юридичної особи, а робить чіткі

пропозиції про удосконалення цивільного законодавства – п. 2 і 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України. Так, обґрунтовується необхідність визначення додаткової підстави звернення учасника юридичної особи з позовом про її ліквідацію, а саме якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів.

Слід підтримати дисертантку у обґрунтуванні позиції, за якою загальною підставою примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, є визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи, щодо яких встановлено: невідповідність вимогам законодавства; порушення прав й охоронюваних законом інтересів учасників юридичної особи (с. 21, 196 дисертації).

Дисертації притаманні й інші, не менш цікаві висновки, зроблені авторкою за результатами дослідження. Сформульовані висновки та пропозиції щодо предмету дослідження є новими, відповідають загальному спрямуванню розвитку науки цивільного права та удосконаленню відповідного законодавства, яке регулює відносини за участю юридичних осіб.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні положення і висновки, зроблені під час дослідження відображено у п'яти статтях, опублікованих у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, одній статті – іноземних держав та одній статті – в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, а також апробовано на двох науково-практичних конференціях (с. 5–6, 10–11 роботи). Їх аналіз дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

У дисертації О. В. Адамович «Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України» не виявлено порушень академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту дисертації. Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх авторкою, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. На с. 20 (п. 2 новизни), 89, 194 дисертації авторка доводить, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством – це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення *платоспроможної юридичної особи* як суб'єкта права з можливістю у випадках, визначених законом, часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників). При цьому вказується, що: 1) однією з визначальних ознак ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством як окремого інституту цивільного права є *платоспроможність юридичної особи, що ліквідується* (с. 123–124 дисертації) та 2) ст. 111 ЦК України передбачає вчинення ліквідаційною комісією (ліквідатором) у *добровільній (досудовій) процедурі ліквідації* юридичної особи сукупності дій та заходів, передбачених цією статтею (с. 106 дисертації).

Однак, дисертантка акцентує увагу на тому, що існують підстави для постановлення судового рішення щодо *припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи* (с. 154, 162. 173 дисертації) та розглядає окремо *спеціальний порядок ліквідації юридичної особи внаслідок визнання її банкрутом* (підрозділ 3.4 дисертації).

Відповідно до ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства, банкрутство – визнана господарським судом *неспроможність боржника відновити свою платоспроможність* за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури. Тобто мова йде про *неплатоспроможність* юридичної особи.

У зв'язку з вказаним дисертантці варто додатково пояснити чи

відноситься до категорії «ліквідація юридичної особи» за цивільним законодавством така підстава її ліквідації як визнання неплатоспроможною та процедура визнання банкрутом.

2. Підтримуючи позицію про виокремлення трьох історичних етапів становлення цивільного законодавства щодо правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні (с. 49, 69–70, 193 дисертації) виникає питання про доцільність їх виділення у контексті вивчення питань ліквідації юридичних осіб, оскільки:

а) авторкою (с. 22 дисертації) стверджується, що дістав подальший розвиток підхід щодо періодизації становлення законодавства у сфері правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні, однак чітко не вказано авторський внесок у «відповідний розвиток»;

б) дисертантка однобоко вивчає питання ліквідації – лише її добровільний порядок. З незрозумілих причин, увага не приділена примусовому порядку, про що свідчить відсутність у наведеній періодизації згадки про Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (с. 47–49 дисертації);

в) виокремлюючи перший етап становлення цивільного законодавства щодо правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб – «Правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.)», зазначено, що «деталізованого правового регулювання процесу ліквідації не було» або «цей період вирізняється незначним рівнем нормативно-правового регулювання ліквідації юридичних осіб» (с. 40 дисертації), у зв'язку з чим актуальною залишається доцільність виділення такого етапу.

Отже, підсумовуючи матеріал, викладений у підрозділі 1.2 (с. 35–50 дисертації), слід зауважити, що додаткового пояснення потребує результат, якого досягла дисертантка під час з'ясування питань еволюції правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні.

3. На с. 50 та 70 дисертації авторкою зазначено на необхідності

теоретичного та практичного вивчення міжнародного досвіду у сфері ліквідації юридичних осіб з метою якісного реформування національного законодавства. При цьому дисертанткою не зроблено майже жодного концептуального висновку щодо доцільності імплементації досвіду країн ЄС та інших країн стосовно процедури або підстав ліквідації юридичних осіб в Україні.

Спроба здобувачки акцентувати увагу на успішному досвіді інтеграції національного законодавства до вимог ЄС, зокрема у сфері припинення юридичних осіб, країн Балтії, а також Грузії та Польщі та висновок на с. 70–71 дисертації, що здійснений у межах дослідження аналіз міжнародного законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб засвідчує, що значним є обсяг і детальною – регламентація процедури ліквідації підприємств незалежно від організаційно-правових форм, однак немає необхідності приймати низку нормативно-правових актів, а достатньо одного виваженого закону, який загалом і деталізовано регулював би процедуру ліквідації юридичних осіб (п. 5 висновків до розділу 1) не отримали достатнього обґрунтування у підрозділі 1.3, а тому потребують додаткового уточнення під час публічного захисту дисертаційного дослідження.

4. Досить спірною є позиція дисертантки, викладена на с. 80 роботи про те, що відмітною ознакою ліквідації юридичних осіб, завдяки якій її виокремлено як інститут є *платоспроможність* юридичних осіб. Авторка вважає, що ЦК України визначає правові передумови, підстави й порядок ліквідації лише *платоспроможних* юридичних осіб, до яких на певних підставах застосовано ліквідацію, оскільки, у разі неплатоспроможності юридичної особи, остання зобов'язана здійснити всі необхідні дії, передбачені законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом. Проте, на с. 96 дисертації зазначено, що з комплексного аналізу чинного законодавства України вбачається, що ліквідація юридичних осіб здійснюється виключно в добровільному або ж *примусовому порядку* (підтверджується матеріалом, викладеним на с. 84, 86, 92 роботи).

Вважаю, що врегулювання спеціальним законодавством (Кодекс України

з процедур банкрутства) ліквідації юридичної особи як наслідок визнання її неплатоспроможною не свідчить про те, що ним не врегульовані цивілістичні аспекти відповідної процедури. Крім того банкрутство юридичної особи є різновидом примусового порядку її ліквідації.

5. Незважаючи на прагнення авторки провести розмежування категорій «підстави», «форми» та «способи» ліквідації юридичних осіб (підрозділ 2.2) та твердження про поділ підстав на загальні та спеціальні (с. 93, 125, 195 дисертації) додаткового пояснення потребує: а) існування/відсутності виключного переліку таких підстав; б) чи поширюються вони на процедуру визнання юридичної особи неплатоспроможною; в) чи доцільної їх згрупувати у рамках ЦК України.

6. Підрозділ 3.1. має назву «Особливості ліквідації юридичних осіб за рішенням їхніх учасників», що свідчить про обрання здобувачкою, на підставі положень ст. 111 ЦК України, поетапного розгляду ліквідації юридичних осіб за рішенням їхніх учасників (с. 130 дисертації). Проте, аналіз змісту цього підрозділу дозволяє констатувати, що дисертантка надто розширено підійшла до дослідження вказаної тематики, оскільки викладений матеріал стосується не лише цивільно-правового аспекту ліквідації юридичних осіб за рішенням їхніх учасників, але й проведення перевірок і визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (с. 137–143, 190, 196–197 дисертації), звільнення працівників (с. 143–145 дисертації), передання відповідним архівним установам документів, що підлягають обов'язковому зберіганню та подання державному реєстратору документів, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (с. 151 дисертації).

У зв'язку з цим дисертантці необхідно додатково аргументувати цивілістичні аспекти впливу рішення учасників юридичної особи, порядку його прийняття та виконання на особливості її ліквідації.

Загалом же варто зауважити, що висловлені зауваження у своїй більшості

є дискусійними або мають рекомендаційний характер, тому вони в жодному разі не впливають на високу позитивну оцінку рецензованої роботи в цілому. О. В. Адамович володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом її дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідних робіт на належному науково-теоретичному й методологічному рівні.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Представлена О. В. Адамович дисертаційна робота на тему «Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що полягає у встановленні цивільно-правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні та його особливостей.

Вищезазначене дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота «Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України» за змістом відповідає п. 10–12 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, та оформлена відповідно до вимог, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40, а її авторка – Адамович Оксана Вікторівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ**

Ю. М. Жорнокуй

